

Mirosław Ponczek

Początki zorganizowanego sportu polskiego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (do roku 1918)

Prace Naukowe. Kultura Fizyczna 2, 9-26

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław Ponczek

POCZĄTKI ZORGANIZOWANEGO SPORTU POLSKIEGO NA GÓRNYM ŚLĄSKU I W ZAGŁĘBIU DĄBROWSKIM (DO ROKU 1918)¹

I

Pierwocin „sportu” na Górnym Śląsku należy doszukiwać się już we wczesnym średniowieczu, szczególnie w okresie pogaństwa (skoki, zapasy i tańce z okazji święta Kupały, Białego Boga oraz Dnia i Światłości). W XIII wieku książę bytomski Kazimierz II urządził na dziedzińcu swego zamku igrzyska, podczas których — oprócz śpiewów — odbywały się skoki, rzuty oszczepem oraz zawody w podnoszeniu ciężkich kamieni. Z księgi górniczej Jana Siedlaczka z Lasowic dowiadujemy się, że w XVI wieku pośród furmanów trudniących się wywozem drewna z lasu, wielkim powodzeniem cieszyła się zabawa polegająca na odbijaniu nogami wypchanej włosiem kuli. Tak się bawiono głównie zimą dla rozgrzewki, aby nie dopuścić do odmrożenia nóg².

W II-giej połowie XVIII wieku dziedzic z Kamienia Jerzy Goszczycki i właściciel posiadłości w okolicach Mysłowic, książę Jerzy Sułkowski, urządzali dla swych poddanych chłopów wycieczki turystyczne w pobliskie góry Beskidy oraz organizowali pokazy łyżwiarskie i lucznicze. Posel do parlamentu pruskiego, Mildner z Janowa, w okresie Wiosny Ludów organizował dla mieszkańców swojej wsi biegi, rzuty i skoki. Józef Lompa, nauczyciel z Lubszy, przeprowadzał raz w roku — 20 sierpnia, w rocznicę pobytu w Piekarach i Tarnowskich Górach króla polskiego, Jana III Sobieskiego — maraton na trasie Bytom — Tarnowskie Góry, drodze przemarszu wojsk polskich na odsiecz wiedeńską.

¹ Artykuł ten stanowi próbą przedstawienia różnic i podobieństw w genezie ruchu sportowego — pomiędzy będącymi na przełomie XIX i XX wieku pod dwoma różnymi zaborami — Górnym Śląskiem (zabór pruski) i Zagłębiem Dąbrowskim (zabór rosyjski).

² Por. M. Ponczek, *Geneza i rozwój kultury fizycznej na Górnym Śląsku 1895-1945. Zarys problematyki*, Katowice 1989, s. 3.

Zorganizowany rozwój polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku wiąże się z działającym tutaj od 1895 r. „Sokołem”, który dziesięć lat przed wybuchem I wojny światowej posiadał prawie 240 członków (tab.2).

Tabela 1. Sokoli bytomscy według sprawowanych funkcji w dniu założenia gniazda (13 października 1895 r.)

Lp.	Nazwisko i imię	Pełniona funkcja
1.	Szykowski Stanisław	przewodniczący zarządu
2.	Tucholski Józef	nauczyciel gimnastyki
3.	Kwiatkowski Ludwik	ławnik zarządu
4.	Kramer Maks	porządkowy
5.	Majchrzakowski Hipolit	ławnik zarządu
6.	Pietrzykowski Kazimierz	skarbnik
7.	Pakosz Walenty	ławnik zarządu
8.	Pakosz Filip	członek
9.	Sieradź Józef	członek
10.	Nowak Józef	zastępca nauczyciela gimnastyki
11.	Jurczyk Józef	ławnik zarządu
12.	Plenkiewicz Arnold	członek
13.	Sopara Wincenty	sekretarz
14.	Wolniewicz Jan	członek
15.	Małolepszy Jan	z-ca przewodniczącego
16.	Pietruszka Emanuel	członek
17.	Pietrzykowski Józef	członek
18.	Chłudziński Antoni	członek
19.	Pańczyk Franciszek	członek
20.	Nowak Mateusz	członek
21.	John Paweł	członek
22.	Kurcz Franciszek	członek
23.	Nowak Antoni	członek
24.	Pingman Oskar	członek
25.	Matejczyk Karol	członek

Źródło: „Katolik” nr 123 z 17 października 1895 r., s. 2.

Dużą rolę w pobudzaniu górnośląskiego, regionalnego ruchu sportowego odegrał Związek Wzajemnej Pomocy założony u schyłku XIX stulecia z inicjatywy Adama Napieralskiego, a następnie Zjednoczenie Zawodowe Polskie. Związki zawodowe zapoczątkowały także rozwój turystyki pracowniczej poprzez powołanie do życia Towarzystw Turystycznych „Przyjaciele Przyrody”, działają-

cych na Górnym Śląsku od 1912 r.³. Najbardziej jednak zasłużone w krzewieniu i rozwijaniu podstaw polskiej kultury fizycznej było utworzone w 1908 r. Stowarzyszenie Polskich Robotników i Robotnic „Siła” (Cieszyn). W roku następnym liczyło ono już około 800 członków, zrzeszonych w blisko 15 kołach⁴.

Podniesiem morale narodu, jego wyzwoleniem wewnętrznym jako warunkiem wyjścia z niewoli politycznej zajmowały się koła braterskie organizacji „Eleusis”. Założona ona została jak wiadomo w 1903 r. przez Wincentego Lutosławskiego w Krakowie, a rozwijała się przede wszystkim na Górnym Śląsku, za sprawą Joachima Sołtyka, redaktora czasopisma „Światło” i górnika — Jana Wyciska. Przygotowaniem młodzieży do trudów życia i walki zajmowały się również drużyny skautów (organizowane przez Wysockiego i Jahnsa od początku XX wieku). Rolę skautingu przejęło później harcerstwo, którego początki na Górnym Śląsku sięgają 1913 r. Wychowawcze walory kultury fizycznej doceniali inicjatorzy ruchu Towarzystw Młodzieży Polskiej. Ruch ten zainaugurowany został w 1918 r. w Miechowicach w powiecie bytomskim⁵.

Tak więc pod koniec XIX w. wśród mieszkańców Górnego Śląska nastąpiła znaczna przemiana w rozwoju polskiej świadomości narodowej. Dokonało się to dzięki polskim towarzystwom gospodarczym, kulturalno-oświatowym, kościelnym i gimnastyczno-sportowym⁶. Sokoli górnoszląscy, których pierwsze gniazda powstały w Bytomiu (1895), Katowicach (1896), Rybniku (1898), Królewskiej Hucie i Lipinach (1901) oraz Mysłowicach (1903) przyczynili się m.in. do spopularyzowania w regionie polskiego ruchu gimnastyczno-sportowego. Utrwałyły tę

³ H.Przybylski, *60 lat kultury fizycznej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim, praca zbiorowa pod redakcją H.Przybylskiego*, Katowice 1984, s. 5-6.

⁴ M.Ponczek, *Geneza i rozwój kultury fizycznej...*, s. 4.

⁵ Śląskie organizacje kultury fizycznej (Okręg VI, a później Dzielnicza Śląska „Sokoła” oraz drużyny harcerskie, koła Towarzystw Młodzieży Polskiej i koła braterskie „Eleusis”) włączyły się niebawem w nurt dążeń niepodległościowych. Z zaangażowaniem przygotowywały się do realizacji idei powrotu Polski na Śląsk piastowski. Zob. H.Przybylski, *60 lat kultury fizycznej...*, s.67 i M.Ponczek, *Geneza i rozwój kultury fizycznej...*, s. 4-5.

⁶ A.Sucheni-Grabowska, *Działalność oświatowa „Sokoła” na Śląsku w świetle dokumentacji prasowej (1900-1914)*, w: „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1960, z.1, s. 85-126 oraz W.Wieczorek, *Miejsce TG „Sokół” w procesie unarodowienia Górnoszlązaków na przełomie XIX i XX w.*, w: *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej na Śląsku i w Zagłębiu...*, s. 11-17 i *Srebrna Księga Sokolstwa na Śląsku*, Bytom 1920, s.22-23.

tendencję pierwsze zloty sokolstwa śląskiego w Szczakowej (1902, 1903 i 1905) oraz w Jęzorze w 1904 r. (tab. 3.)⁷.

Tabela 2. Gniazda Sokole Okręgu VI (Śląskiego) w 1904 r.⁸

Miejscowość	Data przystąpienia do ZSP w N	Liczba członków ogółem	Liczba członków ćwiczących
Bytom	1901	43	20
Katowice	1902	49	35
Królewska Huta	1901	26	18
Lipiny	1902	9	9
Mysłowice	1903	28	10
Rozdzień	1901	30	20
Wrocław	1895	52	44
Razem		237	156

Źródło: Sprawozdanie Wydziału Związku Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim od 1 stycznia 1901 do 7 lutego 1904 r., Poznań 1904, s. 25.

ZSPwN — Związek Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim.

W przeciwieństwie do ruchu sportowego niemieckiego, w którego programie sportowym przeważała lekkoatletyka i dyscypliny lekkoatletyczne, „Sokół” śląski popularyzował w początkach swojej działalności sportowej raczej gimnastykę, zabawy i gry sportowe oraz szermierkę⁹. Tuż przed wybuchem I wojny światowej Okręg VI tej organizacji zrzeszał 24 gniazda z około 490 członkami. Oddziaływanie polskiego ruchu gimnastyczno-sportowego na tym terenie nie było zatem

⁷ „Katolik” nr 100 z 20. 08. 1903 r., s. 3 i nr 57 z 3. 07. 1904 r., s. 3. Por. W.Ogrodziński, *Dzieje Dzielnicy Śląskiej „Sokola”*, Katowice 1937, s. 65 i n. oraz M.Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku. Zarys dziejów (1895-1939)*, Katowice 1987, s. 5-6.

⁸ H.Rechowicz, autor pionierskiej monografii „Sport na Górnym do 1939 roku”, AWF Katowice 1997, s. 272, zestawia w interesujący sposób narodziny oraz rozwój ruchu turnerskiego i początki ruchu sportowego, w tym również genezę „Sokoła” (Zob. ss. 13-34 i 35-41 oraz 42-61).

⁹ A.Steuer, *Dzieje ciężkiej atletyki na Górnym Śląsku 1878-1945*, Katowice 1986, s. 10-11. Zob. Diethelm Blecking (Hg.), *Die slawische Sokolbewegung Beiträge zur Geschichte von Sport und Nationalismus in Osteuropa*, Dortmund 1991, ss. 23-53 i 136-144 (artykuły Michała Terecha oraz Bernarda Woltmanna).

małe, jeśli dodatkowo weźmie się pod uwagę kontrole policji niemieckiej, inwigilującej nieprzerwanie środowisko Polaków zamieszkujących Górną Śląsk¹⁰.

Tabela 3. Program gimnastyczno-sportowy sokolego zlotu Okręgu VI (Śląskiego) zorganizowanego w Zadolu w lecie 1914 r.

Lp.	konkurencja — wykonujący
1.	gra w piłkę bębenkami, jako zawody oddziałów żeńskich,
2.	pochód i ustawienie ćwiczących; śpiew „Ospały i gnuśny”,
3.	ćwiczenia wolne w pięciu obrazach,
4.	ćwiczenia w zastępach bez przyrządów wszystkich gniazd razem,
5.	ćwiczenia wolne druhen, pięć obrazów,
6.	ćwiczenia w zastępach wszystkich gniazd razem na różnych przyrządach,
7.	ćwiczenia kilofkami: dzielnica bytomska (gniazda — Bytom, Radzionków, Lipiny, Orzegów),
8.	ćwiczenia z żerdziami: gniazdo Bogucice,
9.	polonez z lancami: gniazdo Brzezinka,
10.	taniec góralski: dzielnica gliwicka (gniazda — Gliwice, Zabrze, Łabędy),
11.	bieg rozstawny na 1000 m (rozstrzygający),
12.	ćwiczenia z rapierami: gniazdo Kosztowy,
13.	ćwiczenia „Polonez”: gniazdo Niemieckie Piekary,
14.	ćwiczenia maczugami: dzielnica katowicka (gniazda — Dąb, Katowice, Załęże, Rozdzień, Królewska Huta, Kochłowice),
15.	ćwiczenia lancami wszystkich gniazd,
16.	wymarsz całego sokolstwa na boisko, defilada przed sztandarami,
17.	ogłoszenie wyników zawodów, zejście z boiska, tańce.

Źródło: „Katolik” nr 81 z. 7 lipca 1914 r., s. 2.

Przed I wojną światową na Śląsku nie istniały jeszcze polskie kluby sportowe. W 1905 r. powstało na przykład na terenie Katowic, Królewskiej Huty i Siemianowic kilka dobrze zorganizowanych drużyn sportowych, a później klubów, które znajdowały się pod ścisłą kontrolą administracji niemieckiej. Polacy mieli zatem utrudniony dostęp. Organizowali się raczej w dzikie drużyny podwórkowe, głównie preferując grę w piłkę nożną¹¹.

Początki zorganizowanej działalności sportowej w katowickiej dzielnicy Załęże i Dębnie przypadają na przykład na rok 1911, kiedy to pracownicy kopalni „Eminencja” oraz „Kleofas” — jeszcze pod obcą administracją — założyli KS

¹⁰ W. Ogrodziński, op.cit., s. 110 in.

¹¹ Por. *Piłka jest okrągła. 50 lat piłkarstwa w województwie katowickim*, Katowice 1971, s. 10 in.; Por. H. Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 42-61.

„Eicke”, co po Polsku oznacza „Dąb”. Jak wskazują najstarsze sprawozdania z działalności tego klubu — pomimo niemieckiej nazwy — stowarzyszenie to skupiało dobrze zorganizowaną, kilkunastoosobową grupę Polaków, miejscowych robotników. Stwierdzić jednak należy w tym miejscu, że zarząd klubu znajdował się w rękach niemieckich mieszkańców Górnego Śląska¹².

Na terenie Mysłowic — w dzielnicy Brzezinka — tamtejsze gniazdo „Sokoła” urządziło w 1912 r. własne boisko sportowe, przyczyniając się w ten sposób do spopularyzowania futbolu wśród okolicznych górników. W pierwszym półroczu podobną pracę wykonali, krzewiąc sport piłkarski, Sokoli z sąsiadującego Jęzora¹³. Takich przykładów najprawdopodobniej mogło być na Górnym Śląsku więcej.

Działające m.in. w Żorach niemieckie organizacje sportowe wywodziły swój początek z lat 60-tych XIX stulecia. Istniejące wówczas organizacje turnerskie upowszechniały ćwiczenia gimnastyczne, lekkoatletykę, zapasy, szermierkę i kolarstwo. Organizacje te wykorzystywały niejednokrotnie uprawianie sportu do szerzenia proniemieckich nastrojów, zwłaszcza wśród młodzieży polskiej, którą zrzeszały. W obliczu silnie rozbudowanego w tej miejscowości niemieckiego ruchu sportowego, polski ruch sportowy był wyraźnie niedorozwinięty¹⁴. Nie zdołano tam stworzyć — podobnie jak w pozostałej części Górnego Śląska — żadnego polskiego klubu sportowego. Dlatego też w polskiej działalności sportowej w II połowie XIX w. i na początku wieku XX dominowały raczej elementy żywiołowości, nie sprzyjające pracy zorganizowanej w tym zakresie.

W procesie rozwoju podstaw organizacyjnych narodowego ruchu sportowego na Górnym Śląsku niemałą rolę odegrała prasa regionalna, przede wszystkim „Katolik”, którego od kwietnia 1869 r. rozpoczął wydawać w Królewskiej Hucie Karol Miarka¹⁵.

Dzięki temu dziennikowi — Polacy zamieszkujący ten region zapoznali się z ruchem higienicznym, zwłaszcza z warszawskimi wystawami higienicznymi 1887 i 1896 r., a także zdrowotnymi walorami gier i zabaw sportowo-

¹² Sprawozdanie z działalności KS „Eicke” i KS „Dąb” Katowice, w zbiorach prywatnych F. Demutcha i Z. Grajkowskiego — członków klubu seniora KS „Baildon” Katowice.

¹³ Kronika kopalni „Mysłowice” i kronika KS „Górnik 09” Mysłowice, w składnicy akt KS „Górnik 09” Mysłowice.

¹⁴ A. Weltzel, *Geschichte der Stadt Sohrau in Oberschlesien*, Wrocław 1912, s. 342-344. Por. A. Mrowiec, *Szkice z nowszych dziejów ziemi rybnickiej*, cz. I. Katowice 1962, s. 148. Por. *O „Sokolach” i towarzystwach turnerskich*, w: „Katolik” nr 136 z 18.11.1897 r., s. 3 oraz *Niemieccy turnerzy a polscy sokoli*, w: „Katolik” nr 113 z 23.09.1902 r., s. 1.

¹⁵ A. Bar, *Karol Miarka jako redaktor „Katolika”*, Katowice 1935, s. 17.

ruchowych¹⁶. Elementy wychowania fizycznego i sportu w programie gier oraz zabaw towarzyskich na świeżym powietrzu i podczas nauki pływania przybliżyli redaktorzy wspomnianego pisma (1910 r.)¹⁷. Propagowali oni również w pierwszych latach naszego stulecia atrakcje związane z uprawianiem sportów zimowych, przede wszystkim jazdy na nartach i łyżwach¹⁸. Nie zapominali także o popisach gimnastyczno-sportowych członków „Sokoła”, zwłaszcza podczas ćwiczeń z laskami i lancami oraz na przyrządach¹⁹. Problematykę gier i zabaw na świeżym powietrzu podnosili również w publicystyce czasopiśmienniczej wydawcy „Górnoślązaka” (1901-1914 r.), przede wszystkim przy popularyzowaniu programu „Sokoła”²⁰.

W 1918 r. upowszechnieniem ćwiczeń gimnastycznych oraz zabaw zajął się ponownie „Katolik”²¹. W tym samym okresie pismo to reklamowało znaną broszurkę księdza Waleriana Adamskiego, dotyczącą walorów intelektualnych gier pokojowych²².

W okresie 1869-1918 „Katolik” i „Górnoślązak” przyczyniły się do przybliżenia Polakom zamieszkującym ziemię śląską walorów fizycznych oraz duchowych związanych z rodzącym się tam narodowym ruchem sportowym.

II

Geneza współczesnego ruchu sportowego na kresach południowo-zachodnich Królestwa Polskiego związana była z przemianami społeczno-ekonomicznymi, odnoszącymi się do przełomu XIX i XX stulecia.

¹⁶ Por. „Katolik” (dalej „K”) nr 69 z 9.06.1910 r., s.2; nr 116 z 28.09.1911 r., s.2 i nr 69 z 10.07.1913 r., s.3.

¹⁷ „K” nr 150 z 15.12.1910 r., s.2.

¹⁸ „K” nr 16 z 2.02.1912 r., s.2 i nr 109 z 15.09.1889 r., s.2.

¹⁹ „K” nr 87 z 3.07.1904 r., s.2 i nr 98 z 16.08.1904 r., s.3.

²⁰ Zob. „Górnoślązak” nr 43 z 22.02.1906 r., s.4; nr 155 z 11.12.1906 r., s.6 i nr 100 z 6.08.1914 r., s. 4.

²¹ „K” nr 105 z 31 sierpnia 1918 r.

²² „K” nr 14 z 31.01.1918 r.; Por. Ks. W.Adamski, *Prawidła gier pokojowych*, z.1; *Wskazówki ogólne o grach pokojowych*, Poznań 1918, s. 62.

Pierwsze zagłębiowskie organizacje sportowe, jak też inne ugrupowania działające w obszarze szeroko pojętej narodowej kultury fizycznej, zaczęły powstawać w okresie po powstaniu styczniowym (do wybuchu I wojny światowej).

W upowszechnianiu polskiego ruchu sportowego brały udział przede wszystkim gniazda Sokolstwa Polskiego, lokalne towarzystwa cyklistów oraz kluby sportowe.

Do przysłowiowej legendy Zagłębia i regionalnej historii ziemi przeszli działacze sportowi — Edmund Pladek i Aleksander Rene, aktywiści sokoli — Stefan Feliks Falkowski i Stanisław Futasiewicz, lokalni liderzy ruchu strzeleckiego — Zygmunt Kuczyński oraz Jan Szajewski. Niestety, brak szczegółowych danych z życia sportowego wspomnianych osób, uniemożliwił dokładne ukazanie ich działalności w zaraniu kultury fizycznej Zagłębia.

To, co jednak udało się ustalić, przedstawione zostało w niniejszym opracowaniu. Ma ono mocny charakter problemowy, uwzględnia przy tym przyjęte uwarunkowania chronologiczne. Podkreśla społeczny oraz narodowy wymiar aktywności sportowych przed 1914 r.

W II połowie XIX i na początku XX w. — jedną z form kształtującego się ruchu sportowego — były towarzystwa cyklistów. Rozpowszechniały one wśród młodzieży pierwsze stadia coraz bardziej popularnego roweru. Najstarsze tego typu organizacje powstały na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim: w Warszawie (1886 r.), Zgierzu (1890 r.), Kaliszu (1892 r.), Kielcach (1895 r.), Piotrkowie (1906 r.). W Zagłębiu Dąbrowskim pionierem tego typu towarzystw było Sosnowieckie Towarzystwo Cyklistów — Oddział Sielec. Sosnowieckie TC powstało w lipcu 1911 r. Z nowszych badań wynika, że zlokalizowane zostało przy zakładach włókienniczych C.G.Schoena. Pierwsze rowery otrzymywano ze Specjalnej Fabryki Rowerów A. i E. Pladków, istniejącej już od 1898 r. w Sosnowcu. Przy zakładach Schoena działał również KS „Szeniak” (piłkarski). Prezesem cyklistów zagłębiowskich został Konstanty Łukjanow. Towarzystwo działało do wybuchu I wojny światowej. Jego członkowie organizowali zawody kolarskie i mecze piłkarskie w Królestwie Kongresowym, oraz poza jego granicami (na Śląsku i w Galicji). Chodziło tutaj o Towarzystwo Cyklistów z Siemianowic, „05” w Katowicach, „Orzeł Biały” w Świętochłowicach i kluby cyklistów: „Żory”, „Nowy Bytom” oraz „Siersza”. Wśród członków STC znajdowali się obok działaczy narodowych i chrześcijańskich, również członkowie PPS. Oni to właśnie 21 września 1913 r. zorganizowali pierwsze zawody sportowe KS Bytom (Górny Śląsk), które przeszły do kronik dziejów Zagłębia i Ziemi Śląskiej²³.

²³ M.Ponczek, *Z przeszłości ruchu sportowego*, Sosnowiec 1992, s.11; Por. H.Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 42-61.

Zawierciańskie Towarzystwo Cyklistów założone zostało formalnie w 1900 r. Zatwierdził je później urząd guberni w Piotrkowie (1902 r.). Formami działalności stowarzyszenia było m.in. organizowanie zebrań członkowskich, urządzenie wycieczek rowerowych po okolicy, rozgrywanie innych zawodów sportowych, na przykład piłkarskich. Niestety nie dysponujemy listą członków Towarzystwa Cyklistów z Zawiercia, na podstawie czego moglibyśmy określić zarówno stan liczebny, pochodzenie członków organizacji, jak też zasięg terytorialny dotyczący oddziaływania tej struktury sportowej²⁴.

Oprócz zagłębiowskich towarzystw cyklistów, poczesne miejsce w rozwoju oraz propagowaniu szeroko pojętej kultury fizycznej zajmowały straże pożarne. Największą rolę wśród nich odgrywała Olkuska Ochotnicza Straż Ogniowa (OOSO). Ukonstytuowała się ona pod zaborem rosyjskim w marcu 1878 r. w składzie specjalnego sztabu organizacyjnego: Stanisław Niepielski — prezes, Władysław Kuczyński i Piotr Motyliński — członkowie zarządu oraz Edward Chmielewski — naczelnik²⁵.

W latach 90-tych XIX stulecia straż pożarna w Olkuszu liczyła 140 członków czynnych oraz 50 wspierających. Ze składek członkowskich i z dobrowolnych ofiar zakupiono (przy zarządzie straży ogniowej) sprzęt pożarniczy, składający się z sikawek, siekier, haków, drabin i wiader czy też węży do ściągania wody. Zadbano również o wystrój remizy, a także umundurowanie dla młodzieży wstępującej do OOSO. Oprócz gaszenia okolicznych pożarów, olkuscycy strażacy organizowali wymagające dużej zręczności i sprawności fizycznej — Ćwiczenia, konkursy i zjazdy ogniowe. Miały one bądź legalny, bądź też konspiracyjny charakter. Podczas konspiracyjnych zjazdów strażackich zapoznawano się z prawdziwą historią ziem polskich, tańcami i pieśniami narodowymi, odczytywano referaty historyczne, przygotowywano się do obchodów rocznic związanych z powstaniami narodowymi 1794, 1830 i 1863 r. Przykładem takiego działania było utworzenie w 1905 r. na terenie Olkusza Komitetu Wyzwolenia Polaków z siedzibą w Sławkowie, który wydał okolicznościowy manifest do Polaków tego regionu. Przed wybuchem I wojny światowej, gros młodzieży strażackiej z Olkusza wcielono do wojska rosyjskiego. Obawiano się radykalizacji postaw niepodległościowych.

Dodać należy, iż funkcję komendanta straży pożarnej w Olkuszu pełnili: Jan Jarno i Roman Zakrzewski. Ten ostatni był delegatem na Zjazd Straży Pożarnych w Moskwie, który odbył się w 1902 r. Roman Zakrzewski wygłosił tam referat o pożarnictwie polskim w Królestwie Kongresowym. Fakt ten świadczył o randze

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

straży pożarnych pochodzących z Zagłębia Dąbrowskiego, mimo, że działały one w niesprzyjających warunkach zaborów²⁶.

Drugą z bardziej znanych straży pożarnych Zagłębia tego okresu była Ochotnicza Straż Pożarna w Wojkowicach Komornych koło Będzina. Informacje o niej można znaleźć w archiwum urzędu gubernialnego w Piotrkowie. W piśmie urzędowym administracji żarskiej z 20 lipca 1912 r. podane są nazwiska pierwszych wojkowickich strażaków. Byli nimi: Roman Bugaj, Roman Drózdź, Stanisław Kowal, Kazimierz Kowalczyk, Jan Majner, Jan Pawełczyk, Roman Sińko, Kazimierz Sińko, Stanisław Słania, Zdzisław Wesołowski i Mirosław Zarzycki. Strażacy z Wojkowic Komornych utrzymywali kontakty przez zjazdy ćwiczebne ze strażakami z Częstochowy i Olkusza.

W oparciu o dane dotyczące funkcjonowania straży pożarnych z terenu Zagłębia Dąbrowskiego na przełomie ubiegłego i obecnego stulecia sformułować można następujące wnioski: zagłębiowskie straże pożarne w latach poprzedzających wybuch I wojny światowej wniosły wkład w rozwój kultury fizycznej. Tym samym przyczyniły się do przybliżenia społeczeństwu polskiemu ćwiczeń zręcznościowych i guasi-sportowych oraz ideałów samopomocy. Poprzez tak rozumianą działalność stały się bliższe rozwijającemu się na przełomie XIX i XX wieku w Zagłębiu Dąbrowskim ruchowi sportowemu.

Podobną rolę, ale w większym stopniu, związaną z ewolucją sportu, odegrały miejscowe towarzystwa cyklistów, przede wszystkim w Zawierciu i w Sosnowcu. Były one później podstawą rozwoju kolarstwa w klubach sportowych regionu.

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” powstało w Królestwie Polskim dopiero w latach 1905-1906. Z dotychczasowych ustaleń wynika, że TG „Sokół” utworzone zostało w Zagłębiu Dąbrowskim w 1905 i 1906 r. (od 1907 r. obowiązywał tam formalny zakaz władz carskich dotyczący uprawiania sportu). Mimo tego, w Sosnowcu (1905 r.) oraz Czeladzi, przy kopalni „Saturn”, powstały pierwsze gniazda tej organizacji (założyciel Stefan Feliks Falkowski — 1906 r.). Pionierami zagłębiowskiego „Sokoła” byli m.in.: Stanisław Futasiewicz — naczelnik I Wydziału Zagłębiowskiego, Stefan Mrokowski — prezes pierwszego gniazda, Stanisław Dobrzeniecki, Paweł Kucharski oraz Milewski i Ufnalewski. Niebawem struktury te rozrosły się, obejmując zarówno Milowice, jak i przylegającą osadę robotniczą Piaski oraz starą Czeladź²⁷.

²⁶ Por. M.Kantor-Mirski, *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Szkice monograficzne z ilustracjami Towarzystwa Naukowego Zagłębia Dąbrowskiego* t.1, Sosnowiec 1931.

²⁷ M.Ponczek, *Z przeszłości ruchu sportowego ...*, s. 12-13.

Obok „Sokoła” — w Zagłębiu, w latach 1912-1914 tworzyły się, zdobywając coraz większą popularność — Związek Strzelecki; tym bardziej, że jego lokalne komendy i obwody nierzadko pokrywały się z gniazdami oraz okręgami Towarzystwa Gimnastycznego.

Na terenie Zagłębia TG „Sokół” znajdowało się w zasięgu wpływów Narodowej Demokracji, w przeciwieństwie do powstałych wcześniej gniazd górnośląskich (1895-1898 r.), mających raczej charakter chrześcijańsko-demokratyczny. Na Śląsku silniejszy był nurt plebejski — poza regionem cieszyńskim — w swej istocie stricte katolicki. Nieliczne natomiast zagłębiowskie gniazda sokole ulegały w pewnym stopniu także wpływowi lewicy społecznej, głównie Polskiej Partii Socjalistycznej. Tendencja ta najwyraźniej widoczna była w Czeladzi. Tamtejsze gniazdo „Sokoła” organizowało w latach 1906-1907 pokazy gimnastyczno-sportowe. Działając raczej w sposób zawołowany, rozszerzało swoje wpływy zarówno na młodzież zagłębiowską pochodzenia mieszczańskiego, jak i robotniczego. Wspólne z tamtejszą przyzakładową szkołą górniczą organizowało zawody lekkoatletyczne (biegi, rzuty kulą i piłeczką palantową, skoki wzwyż, w dal, sztafety) i korowody gimnastyczne. Działaczami „Sokoła” byli m.in. Starzeccy i Meyerholdowie oraz miejscowy nauczyciel Ludwik Kowalski. Na czoło zagłębiowskich „Sokołów” tego okresu wysunął się Michał Terech, późniejszy wiceprezes Sokolstwa Polskiego w latach 30-tych (jeden z prezydentów miasta Będzin). Na terenie Piasków, przy kopalni „Czeladź”, w latach 1909-1913 działało odrębne gniazdo sokole. W jego pracy oświatowej i gimnastyczno-sportowej wyróżnili się: Bolesław Domagalik, Stanisław Dyrka, Julian Wocka oraz Mirowski i bracia Pisulowie²⁸.

W Zagłębiu Dąbrowskim pierwszych lat XX wieku TG „Sokół” posiadało około 2 tysiące członków rozmieszczonych w 15 gniazdach na terenie Będzina, Czeladzi, Dąbrowy Górniczej, Grodzca, Klimontowa, Łaz, Modrzejowa, Niwki, Porąbki, Poręby, Psar, Sosnowca, Wojkowic Komornych i Kościelnych oraz Zawiercia. Po rozwiązaniu „Sokoła” przez rząd carski, w następstwie rewolucji 1905-1907, na ziemi zagłębiowskiej działało Stowarzyszenie Gimnastyczne „Piechur”. W zaowolowanej formie nawiązywało ono do tradycji sokolej. To samo dotyczyło kół śpiewaczych oraz literackich w Dąbrowie Górniczej i w Sosnowcu²⁹.

²⁸ Apł, Rząd Guberni Piotrkowskiej... O towarzystwach gimnastycznych i sportowych w powiecie będzińskim do 1914 r., sygn. 1172, s. 1-3.

²⁹ Składnica Akt GKS „Zagłębie” Sosnowiec, Od KS „Milowice” do STS „Unia” Sosnowiec. Maszynopis pracy magisterskiej autorstwa Stanisława Kasztelana, WSWF Poznań 1962, s. 12-16.

Do 1914 r., a więc do wybuchu I wojny światowej, w „Sokole” zagłębiowski — głównie na terenie Sosnowca — działał również Mieczysław Łyszczarz. Jak sam wspomina — kontaktował się on z organizatorami „Strzelca”, którymi byli Aleksander Bień, Stanisław Tessaro, Stanisław Sław-Zwierzyński i Antoni Pączek. W swych wspomnieniach Aleksy Bień nie potwierdza tych kontaktów³⁰.

Cztery lata przed tym wydarzeniem, odbył się w Krakowie w 1910 r. Zlot Sokolstwa Polskiego z wszystkich trzech zaborów, w 500 rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem (14-16 lipca 1910 r.). Był to piąty z kolei zlot polskich „Sokołów” (I – 1892 r. — Lwów, II – 1894 r. — Lwów, III – 1896 r. — Kraków, IV – 1903 r. — Lwów). Zlot Grunwaldzki Sokolstwa Polskiego odbił się szerokim echem również wśród społeczeństwa zagłębiowskiego, zamieszkującego jak wiadomo u zbiegu tzw. trójkąta trzech zaborów, a tym samym łatwiej kontaktującego się zarówno z „Sokołem” górnośląskim, jak i galicyjskim. Łączność „Sokołów” z Królestwa Polskiego ze Zlotem Grunwaldzkim nastąpił za pośrednictwem zagłębiowskich struktur tej organizacji³¹.

Zagłębiowscy sokoli, przede wszystkim pozostawali w łączności ze swoimi braćmi — druhami z innych dzielnic ziem polskich w zakresie kultywowania polskiej myśli i tradycji historycznej, języka i folkloru narodowego, wreszcie rozwoju ruchu sportowego, gimnastycznego oraz turystyczno-krajoznawczego na przełomie XIX i XX w. Najbardziej widoczne było na terenie Sosnowca i Czelaździ. Sokoli pomimo zakazów i przeciwdziałania ze strony administracji rosyjskiej rozwijali swoje struktury organizacyjne (gniazda i okręgi), nawiązywali łączność z innymi dzielnicami sokolimi, sprzyjali rozwojowi pracy kulturalno-oświatowej oraz działalności turystyczno-krajoznawczej (działalność Towarzystwa Alojzjanów i Aleksandra Janowskiego, pioniera polskiego przewodnictwa górskiego, mieszkającego i pracującego na przełomie wieków XIX i XX w. w Zagłębiu Dąbrowskim)³². Zagłębiowscy sokoli w latach 1905-1914 upowszechniali więc ćwiczenia gimnastyczne oraz popularyzowali w społeczeństwie polskim niektóre dyscypliny sportowe (lekką atletykę, piłkę nożną, ciężką atletyką i kolarstwo). Przyczynili się w ten sposób do rozwoju ruchu sportowego w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej.

Po upadku rewolucji w Zagłębiu — od roku 1910 — głównymi konspiracyjnymi, niepodległościowymi organizacjami paramilitarnymi w Zagłębiu Dąbrowskim były Związki Strzeleckie. Na ich czele w 1912 r. stanął Józef Piłsudski jako

³⁰ Por. A.Bień, *W podziemiach Zagłębia, Płocka i Włocławka 1912-1914*, Dąbrowa Górnicza 1930, s.1-156.

³¹ S.Kasztelan, op.cit., s.20-21.

³² Archiwum prywatne Jana Zielińskiego z Sosnowca. Archiwum Rodziny Kiepurów.

komendant wojskowy Komendy Naczelnej Organizacji Strzeleckich (upoważniony przez Komisję Tymczasową Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych). Piłsudskiemu — ze względów politycznych — nie podporządkowały się w tym okresie tzw. Drużyny Bartoszwowe i Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”.

Ruch strzelecki w Zagłębiu Dąbrowskim rozwijany był przy pomocy kadr Organizacji Bojowej PPS - Frakcji Rewolucyjnej. Wobec wyniszczenia kadr miejscowych, przysyłano tzw. funkcjonariuszy Centralnego Komitetu Robotniczego, którzy prowadzili pracę partyjną, a jednocześnie organizowali ruch strzelecki. Pierwszym dowódcą zagłębiowskich organizacji strzeleckich był Zygmunt Kuczyński, pseudonim „Kazik” (późniejszy pułkownik WP). Przygotowując się do przyszłych działań wojennych, członkowie Związku Strzeleckiego odbywali ćwiczenia terenowe, marsze, gry wojenne, biwaki i naukę z bronią. Ponieważ stanowili ściśle zakonspirowaną organizację, wszystkie swe czynności maskowali prywatnymi zainteresowaniami turystycznymi, wędrując z plecakami po niedostępnych terenach Zagłębia. Nadgraniczny rejon Zagłębia był ważnym dla Piłsudczyków terenem przerzutu broni i literatury z Krakowa, stąd ich główne penetracje terenowe. Prowadzone one były pod pozorem wycieczek po pracy i skupiały się w rejonie „kordonu” z Austrią. Granicę z Galicją przekraczali początkowo rzadko, korzystając z pomocy „szwarcowników” (przemysłowców). Po odbiorze tajnych przesyłek musieli transportować je dalej, w głąb Królestwa Polskiego, poprzez Częstochowę³³.

Aby wykonać zadanie doraźne i przygotować się do przyszłej działalności wojskowej — zarówno kierownictwo zagłębiowskich organizacji strzeleckich, jak i sami członkowie — nieustannie prowadzili ćwiczenia cieleśne dla zdobycia kondycji; odbywali np. przed ćwiczebnymi strzelaniami, które musieli prowadzić w miejscach odosobnionych, długie szybkie marsze, a nawet marszobiegi. Dla zachowania zasad konspiracji nie zbierali się w domach, lecz na polach, między osadami robotniczymi, najczęściej obok Zagórze, w punkcie dogodnym zarówno dla członków z Sosnowca, jak i z Dąbrowy i Klimontowa.

Do niepodległościowej pracy konspiracyjnej garnęli się nie tylko członkowie PPS, ale przede wszystkim nie zorganizowana młodzież zagłębiowska, która również chciała jak najlepiej przygotować się do przyszłej walki o Polskę. W roku 1912 powstała w Sosnowcu, pod komendą gimnazjalisty Jana Zientarskiego, samorzutna organizacja na pół wojskowa, na pół skautowa. Uczestniczyli w niej zarówno uczniowie, jak i młodzi robotnicy i inteligenci z Sosnowca, Będzina

³³ M. Ponczek, *Zagłębiowskie lata pioniera polskiej turystyki — Aleksandra Janowskiego*, „Wiadomości Zagłębia” 1988, nr 36, s.9.

i Dąbrowy, przede wszystkim harcerze z dwu najstarszych sosnowieckich drużyn skautowych („Czarnej Jedyńki” i „Błękitnej Dwójki”), którzy z przyczyn politycznych nie chcieli wstąpić do legalnego „Sokoła” lub potem „Piechura”. W styczniu 1913 r. cała ta organizacja przeszła pod komendę Zygmunta Kuczyńskiego. Był to pierwszy zwarty oddział strzelecki (40 osób) orientacji piłsudczykowskiej w Zagłębiu (jego dowódca po okresie walk w Legionach i po wojnie był pułkownikiem WP, noszący nazwisko Jana Lisińskiego-Zientarskiego). Najwybitniejsi z nich to: Przypkowski, Joachimski, Łyżko, Kołodziejski, bracia Stawińscy, Almastaedt, Ruciński, Walczyk, Usarek, Łosiński, Weingertner i Dąbski oraz Szeligowski. Już w Zielone Świątki 1913 r. wyjechała z Zagłębia do Krakowa, na dwudniowy kurs strzelecki, pierwsza grupa tej organizacji pod dowództwem Józefa Zamorzysko (później znanego jako ppłk Jana Szajewskiego). W czerwcu tegoż roku, następna grupa strzelecka wyruszyła na miesięczny kurs górski w Tatrach, którym kierował Józef Piłsudski, występujący ówczesnie pod pseudonimem „Mieczysław”. Kurs ten, prowadzony w warunkach wysokogórskich, znacznie wzmocnił fizycznie grupy zagłębiowskiej młodzieży. Uczestnicy kursu powrócili do Zagłębia już jako instruktorzy i w swej pracy strzeleckiej zwracali uwagę na częstszy kontakt polskiej młodzieży konspiracyjnej z trudnymi warunkami terenowymi, traktując zaprawę sportową jako najlepsze przygotowanie do odbywania służby wojskowej³⁴.

Podobne kółko strzeleckie, założone przez Stanisława Kowalika, istniało także od roku 1913 w Dąbrowie; członkami tego kółka byli: Alfred Bojarski, Gustaw i Leon Lewiccy, Bolesław Paszkowski i Eustachy Rudziński. W styczniu 1914 r. podporządkowało się ono kolejnemu komendantowi Związku Strzeleckiego. W Będzinie pracę konspiracyjną w Związku Strzeleckim prowadził Stanisław Wrzosek, spotykając się z przebywającym tu potajemnie Józefem Piłsudskim. Wrzosek pracował jako nauczyciel w będzińskiej Szkole Handlowej i wciągnął do konspiracji innych profesorów: Kaczyńskiego, Warchoła i Rajcherta, którzy szerzyli myśl powstańczą w szkołach. W gimnazjum żeńskim E. Zawadzkiej w Dąbrowie zawiązało się koło przysposobienia wojennego dziewcząt³⁵.

W roku 1913 kolejnym dowódcą zagłębiowskich grup strzeleckich był przybyły na ten teren Stanisław Tessaro — pseudonim „Marian” lub „Zosik” (późniejszy generał i dowódca Korpusu Ochrony Pogranicza w II Rzeczypospolitej). Był on bardzo wymagającym dowódcą i położył jeszcze większy nacisk na ćwiczenia sprawnościowo-kondycyjne w terenie, nie zaniedbując przy tym zajęć z bronią. Po nim komendantem w Zagłębiu był Tadeusz Żuliński, pseudonim

³⁴ Por. „Głos Zagłębia” 1906-1907, „Kurier Zagłębia” 1907-1914 i „Iskra” 1910-1914.

³⁵ Archiwum Państwowe w Częstochowie. Magistrat m. Częstochowy, sygn. 7449.

„Karol” (który jako komendant podziemnej Warszawy i batalionu warszawskiego w 1914-1915 poległ pod nazwiskiem Romana Barskiego w Legionach nad Styrem). Także i on był rzecznikiem ćwiczeń sprawościowych, które prowadzono w okolicach Sławkowa i Bukowna. Grupy strzelców wędrowały w 6-7 osób, ubrane w sportowe ubrania z kijami wycieczkowymi w rękach, z plecakami na ramieniu. Marian Kantor-Mirski wspomina, że w 1913 r. po wyszkoleniu pewnej grupy członków na kursach instruktorskich, zorganizowanych w Galicji, zostały utworzone dalsze placówki strzeleckie w Milowicach, Nivce, na Saturnie w Czeladzi. W tym czasie Związek Strzelecki liczył przeszło 200 ludzi, z których 150 posiadało broń. Konspiracyjnie ćwiczyli się oni w musztrze wojskowej i odbywali dalekie marsze i manewry w odległych i głuchych okolicach, z dala od oczu policji i żandarmerii wojskowej³⁶.

Ostatnim przed wybuchem I wojny światowej komendantem zagłębiowskich organizacji strzeleckich był Stanisław Saw-Ditrych, który jako kpt. Sław-Zwierzyński zginął później bohaterską śmiercią w Legionach. On to zdecydowanie ograniczył pracę polityczną komórek PPS na rzecz działalności paramilitarnej Związku Strzeleckiego. Przestrzegał nader systematycznie terminów i harmonogramów zbiórek i ćwiczeń poszczególnych sekcji strzeleckich, ograniczając ich użycie do osłony pracy politycznej działaczy PPS. Wszystkie zebrania partyjne PPS wykorzystywał na szkolenie wojskowe i wykłady oraz ćwiczenia praktyczne. Na podstawie jego rozkazu, następna 15-osobowa grupa zagłębiowskich strzelców pod dowództwem J. Zmorzyński („Filip”) udała się w ostatnich dniach lipca 1914 r. na kolejny kurs wyszkoleniowy do Stróży w Galicji, gdzie zastała ich wojna. Grupa ta złożona zarówno z zagłębiowskich członków Związku Strzeleckiego jak i z Drużyn Strzeleckich została włączona do 1 kompanii kadrowej Legionów Polskich³⁷.

Przywiązywanie tak wielkiej wagi do ćwiczeń terenowych czy też gier zręcznościowo-sportowych i wytrzymałościowych w sekcjach oraz grupach strzeleckich spowodowało, że do Legionów Polskich poszli z Zagłębia Dąbrowskiego ludzie młodzi, w pełni przygotowani do trudów walki o niepodległą Polskę.

Szczególne położenie Zagłębia Dąbrowskiego, głównie uwarunkowania geopolityczne — w najdalej na południowy-zachód wysuniętym obszarze Królestwa Polskiego, na styku trzech zaborów — stwarzało sprzyjające okoliczności przenikania idei oraz struktur organizacyjnych, wiążących się również z dojrzewaniem procesów powstawania klubów sportowych.

³⁶ M. Ponczek, *Z przeszłości ruchu sportowego...*, s. 15-16.

³⁷ Tamże, s. 16 i n.

Pierwszy klub sportowy na terenie Zagłębia Dąbrowskiego (KS „Milowice”) utworzony został w 1906 r. KS „Milowice” nie był w pełni klubem „robotniczym”, chociaż należeli do niego i działali w nim milowiccy i sosnowieccy hutnicy (Czerner, Heizelman, Gwoździk, Klimaszewski, Komoder, Krawczyk, Michałowski, Mura, Nogły, Szykowski, Wójcik)³⁸. Gros członków zarządu klubu stanowili urzędnicy huty Milowice.

W 1908 r., za zgodą władz carskich, doszło do zatwierdzenia statutu klubu, który przyjął nazwę Towarzystwa Sportowego „Union” (jako filii stołecznego „Unionu” petersburskiego). Do utworzenia sosnowieckiego „Unionu” przyczynili się przede wszystkim Aleksander Rene i Edmund Pladek, również organizator sportu cyklistycznego na terenie zakładów przędzalniczych Schoena w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej³⁹.

W latach 1908-1914 działały w TS „Union” trzy sekcje: piłki nożnej, cyklistów i kręglarska. Członkowie sekcji cyklistów korzystali z własnego toru betonowego w Milowicach o obwodzie 200 metrów. Przeprowadzali treningi bądź rozgrywali zawody, używając lekkich rowerów firmy „Purana i Edelmana” w Sosnowcu. Kręgle natomiast i piłki, jak również kostiumy dla futbolistów sprowadzono z sąsiednich Katowic, leżących po drugiej stronie Brynicy (w zaborze pruskim). W tym okresie klubu, największą żywotność przejawiali działacze i członkowie sekcji piłkarskiej. Składała się ona z dwóch drużyn (I i II). Uzupełniała ją grupa młodzieżowa⁴⁰. Piłkarze sosnowieckiego „Unionu” rozgrywali mecze z drużynami: Towarzystwa Sportowego „Dąbrowa”, Klubu Sportowego „Będzin” I i II (1906-1912 r.), Klubu Sportowego „Germania” Katowice, Klubu Sportowego „Częstochowianka” z Częstochowy, Klubu Sportowego „Sparta” Wolbrom, Klubu Sportowego „Sparta” Olkusz, Klubu Sportowego „Bytom” w Nowym Bytomiu, Klubu Sportowego „Trzebinia” oraz z drużyną Szkoły Realnej w Sosnowcu. Pomimo granicy dzielącej Zagłębie Dąbrowskie z państwem niemieckim i austro-węgierskim, piłkarze TS „Union” nawiązywali żywe kontakty z drużynami Górnego Śląska i Galicji.

Drużyna zagłębiowskiego „Unionu” występowała wówczas w kostiumach białych z czerwonym pasem (dla rozróżnienia rezerwa występowała w oficjalnych meczach w białych koszulkach z czarnym pasem). Boisko klubu znajdowało się w Sosnowcu, u zbiegu ulic Swobodnej i Starososnowieckiej. Faktycznie było ono

³⁸ M.Kantor-Mirski, op.cit., s.396-399; Por. M.Ponczek, *Początki ruchu sportowego w Zagłębiu Dąbrowskim*, w: „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1996, t. XL, nr 1, s. 82-83 i n.

³⁹ J.Nowak, *Ruch sportowy w Częstochowie (1887-1939)*, praca doktorska (maszynopis), AWF Wrocław 1973, s. 133-136.

⁴⁰ „Czuwaj” nr 4 z 1915 r., s. 4-7.

własnością Skalskiego. Bilet wstępu na mecz kosztował w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej 20 kopiejek. Młodzież szkolna płaciła o połowę mniej, to jest 10 kopiejek⁴¹.

Sosnowiecki „Union” zrzeszał zarówno młodzież robotniczą, jak i mieszczańską. Pod względem narodowościowym, Towarzystwo Sportowe skupiało w swym składzie przede wszystkim Polaków (Paterek, Kwapisz, Nalewka, Bińkowski, Rene Pladek), również Polaków z Górnego Śląska (Plich, Kandziora, Twardoch, Kiel). Do klubu należały także osoby pochodzenia niemieckiego (Bringenwald, Langer, bracia Heinzelmanowie, Oskar).

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej działało na terenie Zagłębia Dąbrowskiego (w Sosnowcu) Towarzystwo „Gimnasta”. Potwierdza to znaleziona w Archiwum Rodziny Kiepurów legitymacja nr 179 tego stowarzyszenia, wystawiona w lutym 1913 r. Franciszkowi Kiepurze (ojca światowej sławy śpiewaka Jana Kiepury). Jednym z członków zarządu tego stowarzyszenia był podpisany na tej legitymacji jako skarbnik, znany obywatel miasta — Patello (podpis prezesa jest nieczytelny)⁴².

W początkach XX wieku na terenie Zagłębia Dąbrowskiego cieszyły się popularnością obok piłki nożnej również wspomniane zawody kolarskie oraz wycieczki turystyczno-krajoznawcze. TS „Union” urzędowało je np. w rejonie Jury Krakowsko-Częstochowskiej.

Ruch sportowy w Zagłębiu Dąbrowskim nie był jednolity pod względem ideologicznym. Ścierały się w nim bowiem różne odcienie polityczne (narodowe, chrześcijańskie, socjalistyczne). Jego sympatycy w większości dystansowali się — nie tylko zresztą oficjalnie — od wyraźnej politycznej deklaracji. Widzieli w sporcie raczej atrybuty uniwersalne, nie pozbawione jednak aspiracji integrujących Polaków jako naród. Wartości reprezentowane przez ruch sportowy na tym terenie pod zaborem rosyjskim dotyczyły nie tylko strony związanej z aktywnością fizyczną ludności. Stanowiły przede wszystkim treść przemian narodowych, społecznych i kulturalno-cywilizacyjnych, tak charakterystycznych dla ziem polskich zaboru rosyjskiego drugiej połowy XIX i początków XX w.

Ruch sportowy w Zagłębiu był liczącym się elementem i składnikiem obyczajów oraz kultury Polaków zamieszkujących ten obszar Królestwa Kongresowego.

⁴¹ Tamże, s. 6-7.

⁴² „Czuwaj” nr 3 i 12 z 1915 r., s. 3-4 oraz 8.

SUMMARY**THE BEGINNINGS OF POLISH ORGANISED SPORT IN UPPER SILESIA
AND DĄBROWA BASIN (UNTIL 1918)**

Miroslaw Ponczek

Development of Sports movement in Upper Silesia is linked with evolution of „Sokół” sports movement that was established there at the end of the 19th century. On the other hand, the beginnings of Polish sports movement in Dąbrowa Basin should be linked with development of demographic and economic relationships as well as national and social processes taking place in the Congress Kingdom at the turn of the 19th and 20th centuries.

Sports movement (cycling associations, „Sokol” [hawks’] nests, paramilitary and sports activities of Riflemen's Union and Riflemen's Teams and, last but not least, first sports clubs) was not uniform in terms of political opinions. There were different kinds of political associations (nationalist, Christian, socialist) which was proof of a variety of cultural and social changes in South — West regions of Russian occupied sector of Poland.